

MEASURING CONSENSUS? A DATA-DRIVEN APPROACH TO HOLOCAUST MEMORIALIZATION

Ilya Sulzhickiy

Introduction

When it comes to memorialization, researchers usually consider sites of memory as objects. We know a lot about them: how they function, what commemorative forms they use, and even how they *should* influence visitors. The latter, however, is a very non-trivial issue. While many Holocaust memory and heritage works focus on memorials and museums directly, the visitor's perspective is rare for critical reflection. Recent papers on the visitor's experience focus on the one hand on practices and affects and, on the other - on interpretations or narratives. Scholars can observe behaviour directly: observation methods dominate this field. Experience descriptions are obtained mainly through interviews or surveys. Such studies are usually unique in both cases: results are difficult to compare or generalize. Scholars either focus on a single memorial or general impressions of visiting activity.

I will try to find an approach that, on the one hand, does not lose visitors' perspective and, on the other hand, can overcome the limitations of classical methods. The possible solution lies in dark tourism, constructivism, and computational social science. The approach will focus on digital user narratives and the possibilities to access them in a more "natural" setting than an interview or survey suggests.

The article will begin with a brief critical review of the academic literature on Holocaust memorialization. Then it will reveal primary theoretical resources for exploring the experiences of memorial visitors: dark tourism, constructivism, and media studies. Finally, I will conclude with a draft outline of the data-driven approach to Holocaust memorialization.

Perspectives on Holocaust memorialization

In academic literature, Holocaust memorialization is predominantly described from an "authorial" or "elitist" perspective, emphasizing memorial sites' aesthetic, commemorative, social, and political aspects. This perspective gives us an understanding of how governments, organizations, communities and authors\creators interact with each other, negotiate and participate in Holocaust memorialization, and how meaning-making processes relate to the politics of memory and collective identity. For example, Jeffrey Alexander (Alexander, 2002) has described memorialization processes at the upper, elite level in his famous work on the construction of Holocaust trauma. He presented it as a process of interaction between background cultural meanings, carrier groups, and the means of symbolic production that created messages and transmitted these messages to the audience. However, he paid comparatively little attention to how the audience perceived these messages.

Scholars of the "top-down" perspective focus on memorialization or memory of politics' cultural and institutional aspects. From the "top-down" perspective, such concepts as the politics of memory, memory cultures, and memory discourses are common. For example, Hannah Wilson (Wilson, 2019) explored the history of Sobibor's memorialization through reference

to academic debates, survivor statements, and commemorative and museum practices “from above.” Andrew Charlesworth, Alison Stenning, Robert Guzik, and Michal Paszkowski (Charlesworth et al., 2006) addressed the public debate about Auschwitz. The authors also focused mainly on media, claims of opinion leaders (activists, politicians, intellectuals) and various carrier groups. Magdalena Waligórska examines the Memorial Complex in Traścianiec in the context of national, Eastern European, and Western European discourses on the Holocaust. She addresses the politics of remembrance in post-Soviet and post-Soviet Belarus, the grassroots activities of civil society and the Jewish community in memorializing the Holocaust, and the actions of international and national stakeholders. She rightly notes that “the new Belarusian lieux de memoire must be vernacular” and “provide space for a polyphony of voices” (Waligórska, 2018, p. 347). David R. Marples and Veranika Laputka (Marples & Laputka, 2022) also addressed the moralization of the Maly Traścianiec death camp primarily through an analysis of public debates and narratives about the Holocaust in the Soviet and post-Soviet periods. They paid particular attention to the political use of Holocaust memory in Belarus. Andrej Kotljarchuk (Kotljarchuk, 2019) discussed memorialization in Belarus regarding memory policy. He referred to the history of the Holocaust, the Roma genocide, and the Polish minority. In other cases, he examined memorialization at the top level, analyzing politicians’ speeches, official ceremonies, and initiatives of Belarus’s Soviet and post-Soviet eras.

Even when it comes to the visitor experience, the elitist perspective can dominate. For example, Chris Keil (Keil, 2005) discussed the practices and experiences of Auschwitz visitors by combining researchers’ opinions, the author’s impressions of visiting the Memorial, and interviews with guides. Dorota Golańska (Golańska, 2015) claims that the visitor’s perception is a part of a whole network of factors: architectural forms, smells, and acoustics, which interact with our sensuality and corporeality. However, her approach devotes too much attention to the intellectualization of the stimulus. The researcher here has the privilege of interpreting the visitor experience based on an academic understanding of memorialization forms.⁴⁴

An alternative view provides a “from below”, grassroots understanding. Scholars focused on emotions, body, embodiment, performance and vernacular experience. Traditionally, researchers use on-site or online surveys to study visitor experiences. For example, Jeroen Nawijn and Marie-Christin Fricke (Nawijn & Fricke, 2015) turned to the emotional experiences of English- and German-speaking Neuengamme Concentration Camp Memorial visitors through an on-site survey. The authors draw attention to visitors’ more intense negative emotions: shock, sadness, anger, and unpleasant surprise. Importantly, emotional reactions were predictors of anticipated repeat visits to Holocaust sites or other places of human suffering. At the same time, the authors pointed out that different emotions influence visitors’ behavioural expectations differently.

In a further study, Jeroen Nawijn, Rami Khalil Isaac, Konstantin Gridnevskiy & Adriaan van Liempt (Nawijn et al., 2018) used an online survey of visitors to Holocaust memorials in the Netherlands. According to the researchers, visitors’ expectations were strongly connected with emotions such as compassion, disgust, shock, sadness, and interest. Furthermore, the intensity of expected emotional reactions was differentiated according to visitors’ closeness to Holocaust history. The authors also pointed out the presence of two perspectives in user expectations: perpetrators and victims. The second perspective is more related to positive emotions and empathy. An essential outcome of the study was the conclusion that motivation

⁴⁴ The problem with this view is that a philosophical, aesthetic, or historical education is a factor in the memorialization perception. Moreover, it provides a vocabulary for describing experiences whose verbalization may not be available to visitors who have not read Deleuze or seen Polanski’s films.

to visit Holocaust memorial sites can be influenced by a much broader and more complex spectrum of emotions, combining both positive and negative poles in different proportions.

Erik H. Cohen (Cohen, 2011) used survey data from the international educational seminar at The Holocaust Museum in Jerusalem. Turning directly to the seminar participants, he showed the main motivations, expectations, and experiences of visiting the museum and participating in the seminar. The main result is that representatives from different countries describe their experiences differently from rational and emotional involvement positions. Another critical outcome concerns the educational background of the visitors: most of them had professional knowledge of the Holocaust and were highly motivated.

Researchers also use ethnographic observation to access the visitor's experience. Irit Dekel (Dekel, 2009) used observation to study visitor behaviour at the Memorial to the Murdered Jews of Europe (Berlin). The author revealed the peculiarities of users' construction of the Memorial's public sphere of the Memorial through an appeal to their practices of observation, photography, and play. In addition to direct observation, the author used media data, guest-books, and interviews with the Memorial's staff. John E. Richardson (Richardson, 2021) used observation to study affective commemorative practices - applause - that some participants in the ceremony have enacted despite its discursive undesirability. The author showed that commemoration consists not only of pragmatic or symbolic actions but also of non-reflexive, difficult-to-control routines that were triggered by certain social stimuli.

However, Daniel Reynolds (Reynolds, 2016) suggests that tourists are not just consumers but producers of Holocaust memory. He used observation to explore how tourists become witnesses to the Holocaust and transmit knowledge about it through photographs and narratives (reviews, comments). The author's conclusion about the tourist agency in memory work is critical. Indeed, tourists today are the key participants in Holocaust commemoration, and scholars usually underestimate their role. Other researchers have also noted a lack of knowledge about visitors' participation. As Diana I. Popescu and Tania Schult wrote, "Given the large number of memorial museums and public memorials around the world, alongside the rich body of work on the aesthetic, political or national functions of memorialization, the small number of visitor studies remains surprising." (Popescu & Schult, 2020, p. 142)

Thus, we can observe a disproportion: publications focused mainly on the upper, elite levels. At the same time, the visitor's perspective remains the prerogative of tourism researchers, particularly in dark tourism. Such studies use classical survey and ethnographic methods, which face some problems. First, survey methods do not provide data in "natural" situations, affecting the percentage of socially acceptable responses on topics such as the Holocaust. Second, methods such as observation, on the contrary, either leave too much space for exploratory interpretations of what is seen or allow us to speak only about visual and often non-reflexive aspects of memorial practices. Third, observations and surveys are often tied to single memorial cases and do not allow comparative research. Fourth, there is a binding of methods to theoretical frameworks: traditional survey methods are more often used in the dark tourism paradigm, while observations deal with constructivism.

Theoretical Frameworks

Dark Tourism

Dark tourism is an area centred on visiting places that are in one way or another associated with violence and death. The first works in dark tourism were devoted to the two main issues:

identifying and classifying dark tourism places (Foley & Lennon, 1996) and identifying visitors' motives to such places (Seaton, 1996). In the beginning, the essentialist approach dominated dark tourism (Light, 2017). This view presupposed a less unambiguous connection between the place in which death is represented and visitors' motivations, experiences, and interpretations. In other words, tourist destinations associated with death were dark in themselves, and the "darkest" places in this classification were close to the situation of death geographically and chronologically (Stone, 2006). However, the essentialist position left the question of visitors' experience, shifting the focus to the tourist offer. Further theoretical work has focused on classifying dark tourism destinations and visitor motivations and the combination of tourism offerings and motivations.

The essentialist view on dark tourism has several critical moments. First, it is problematic to assume that a memory site (either chronologically close to a "dark event" or through the aesthetic forms) can automatically evoke certain emotions in visitors. This position does not explain the whole range of interaction practices with such places (Plaszów in Krakow or Trostenets in Minsk is used by locals for rest or dog walking, the Memorial to the Murdered Jews of Europe in Berlin is a popular place for selfies). Second, empirical studies of tourist behaviour at Holocaust sites show a broader range of "unconventional" motivations, emotions, and experiences.⁴⁵

Further research tried to overcome the essentialist approach to dark tourism, including by empirically examining the motivations and experiences of visitors to particular Holocaust memorial sites. Recent work has advanced considerably in this direction, empirically and theoretically. Annaclaudia Martini Dorina and Maria Buda (Martini & Buda, 2020) focus on the problem of affect in the dark tourism debate. They propose an "atmosphere" concept and argue that specific sites of memory engage in a politics of affect: they combine different architectural, narrative, and exhibition techniques to induce specific affects in visitors. Jiaojiao Sun and Xingyang Lv (Sun & Lv, 2021) propose an Embodiment category for studying visitors' experiences to dark tourism destinations, claiming a deeper connection between perceived stimuli, affects, and bodily functions states than previously stated. Finally, Dejan Iliev (Iliev, 2021) analyses the existing dark tourism theories and expresses the opinion that dark tourism is a category that describes not the offer or the visitor's motivation but their experience.

The Constructivist Approach

Constructivist optics does not contradict dark tourism but is used as an autonomous theoretical resource in studies of memorial practices. Dark tourism researchers also use a constructivist frame to overcome the limitations of early essentialism. While dark tourism operates with a wide range of categories relating to visitors' motives, impressions, emotions, and interpretations in conjunction with the offer and management analysis, constructivism focuses on the routine and affective practices, often non-reflective, enacted by visitors in museums and

memorials. The practice-oriented approach to memorialization assumes that visitors cannot always explain their feelings and actions and that their behaviour can be understood through direct observation and description.

This approach refers to agents or actors (including tourists) contributing to Holocaust-related knowledge (Oztig, 2022). Agents are a part of broader networks of interaction with ideas, or-

⁴⁵ For example, a survey of the second generation of Holocaust victims' descendants shows complex connections between motivations and experiences when visiting the Holocaust memory sites. Attitudes toward the country, educational motives, feelings of mourning and grief for the victims, and even one's health play a role in shaping the visitors' perceptions.

ganizations, and objects. Memorials in this framework act as mediators between people and a broadly understood memorial culture. The constructivist perspective actualizes people's agency in their interaction with the sites of memory. Studies of commemorative performative practices that agents enact in memory sites are relevant to this framework. In this logic, memorialization is a tool for constructing knowledge, identity, embodied values, and achieving political goals.

Nevertheless, the vernacular perspective remains blurred. Scholars give preference to communities of memory, institutional actors, and media. In this context, Laurajane Smith (Smith, 2006, p. 4) distinguishes an 'authorized heritage discourse' that prioritizes the naturalization of heritage as an object, narrative, and professional management practices.

However, scholars started to develop an approach in terms of affective practices that also involved grassroots commemoration. Laurajane Smith, Margaret Wetherell and Gary Campbell note that heritage draws heavily on affect/emotion to legitimate the meanings and narratives produced and propagated. According to authors, "heritage linked as it is to expressions of identity and place, is itself a form of affective practice" (Smith et al., 2018, p. 16). The practice approach challenges the dominant Western elitist view of heritage. Yujie Zhu (Zhu, 2015) has shown that the instrumentalization of the Western concept of authenticity in heritage management is not perceived passively by local communities in China but rather engages in negotiation and resistance to the dominant narrative. Thus, even with the authorities' efforts to manage heritage, the latter can be understood more as a nexus of different practices, voices, attitudes and identities. In her latest book, Laurajane Smith rightly notes: "Museums and heritage sites do not have social impact without their audiences; there is an interrelationship between the work that museums and heritage sites do in constructing and telling stories and histories and how they are then understood and used by visitors." (Smith, 2020, p. 3).

Thus, both dark tourism and constructivist perspectives recognize the importance of emotions, behaviour, and perceptions in memory sites. However, the theorization and study of affect are complex problems because of the simultaneous interplay of body, cognitions, meanings, and events in affect production. Because of this, memorialization researchers encounter not a fixed set of emotional responses at Holocaust memorial sites but a multitude of combinations, including unconventional emotions such as amusement, irritation, frustration, or indifference. Such "discontinuities" are particularly evident in publications that suggest that the visitor's comprehension of complex ideas such as "reconciliation," "dialogue," or "redemption" is achieved by the architectural forms, the practices of representation, or the "atmosphere." Although all of the above play an essential role in shaping the visitor's experience, we cannot establish an unambiguous causal relationship. Thus, the perspective of affect suggests turning to the visitors themselves to find out what affective practices they engage in, how they interact with memory sites, and how they interpret their experiences.

Social media studies

Social media content has increasingly become the subject of Holocaust memorialization studies. In contrast to survey data, "digital traces" are more "natural" and not subject to the distorting effects of the experimenter. However, such data is raw and unsystematic and can only provide access to specific and precisely defined research questions. In addition to a new data source, the digital traces framework offers new perspectives on analyzing and conceptualizing commemoration as a digital practice.

Stefania Manca (Manca, 2021b, 2021a; Manca et al., 2022) argues that memorialization also can be a practice of museum interaction with users on social media. In this case, certain narratives and interpretations involve the audience, not through exhibits or architectural forms but through the digital environment. Another critical point is that social media museum profiles can be seen as complex memorial networks, jointly forming content and interacting with users. Such research also provides indirect insights into audiences. For example, the online behaviour shows an existing disproportion in their understanding of Auschwitz-Birkenau as the central node of the memorial network, which potentially overshadows other themes and sites of the Holocaust memory.

A. Craig Wight (Craig Wight, 2020) turns to user-generated content in analyzing the visitors to Holocaust memorials. The analysis of the posts has provided detailed insights into the moral codes, emotions, language, and obligations that people produce when describing their experiences of visiting Holocaust memorial sites. The author draws attention to comments containing judgments about experiences of frustration and indifference as reactions to violations of moral order (selfies, laughter, jokes, loud talking)⁴⁶. Gemma Commene and Rebekah Potton (Commene & Potton, 2019) argue that social media, such as Instagram, cannot be understood only as representation and memory communication tools. It helps to include young people in debates about the Holocaust.

In addition, the authors point to the unconventional practices of using images of Holocaust memorial sites on social media. The existence of “strange” memorialization means that the native forms of people’s engagement with Holocaust memorials are different from the idealized ones described in the “top-down” literature. Christoph Bareither (Bareither, 2021) demonstrates the difficulty of comparing “elitist” and “vernacular” practices of commemoration using the example of selfies at the Memorial to the Murdered Jews of Europe. The author disagrees with the “elitist” critique of the selfies culture at the memory sites and shows that such practices can help people perceive the emotionally charged experience of encountering representations of the Holocaust.

A separate group of studies focuses on the digital memorialization of the Holocaust and COVID. Liat Steir-Livny (Steir-Livny, 2021) argues that user-generated content has become an integral part of the vernacular Holocaust memory in the digital environment. COVID not only pushed people to create more user-generated memorial content but also became a new framework for understanding the Holocaust in Israel at the level of vernacular memory. According to Tobias Ebbrecht-Hartmann (Ebbrecht-Hartmann, 2021), COVID-19 significantly impacted Holocaust memorials worldwide. It was a decisive impetus for the digitalization of commemorative practices, in which the Memorial and personal attachment no longer play a decisive role.

Towards a Data-driven approach to Holocaust memorialization

The true-to-life environment for articulating memorial experiences today is social media. Visitors use social media such as Twitter, Facebook, Instagram, or Tripadvisor and publicly express their experiences in the conventional to themselves and their audiences’ forms. For example, visitors can use selfies, videos, or text messages. Textual forms are particularly informative here: they allow users to describe and emphasize those aspects of the grassroots knowledge that seem most meaningful both for visitors and others. The public, open and interactive nature of digital commemoration allows researchers to access visitors’ experiences and cultural toolbox in the meaning-making process.

⁴⁶ Unfortunately, researchers overlook such experiences and focus on the more conventional emotions of grief, sorrow, or redemption.

Thus, I can suggest that user-generated content is a part of the digital commemoration. Visitor comments should not be understood in isolation: the messages are intertexts, illustrating a vernacular process of meaning-making, negotiation and construction of knowledge about memory sites. Comments can serve as a semantic resource and frame for describing one's own experience: visitors can implicitly or explicitly debate, refute or affirm them. Platforms such as TripAdvisor best illustrate the power of such content, which other travellers often use to plan a trip. We get information about queues, poor management, ticket prices, and preferred guides from visitor reviews. We learn explicitly or implicitly about what emotions and experiences are pleasant to experience. Comments often contain a ritual element, affirmations and other cultural formulas, like "Never again".

Danah Boyd and Kate Crawford wrote in their famous article: "Big Data has emerged a system of knowledge that is already changing the objects of knowledge, while also having the power to inform how we understand human networks and community." (Boyd & Crawford, 2012, p. 665). Whether user-generated memorial content is changing memorials themselves is an open question, but the explosion of digital narratives about memorial experience could not but affect at least research approaches.

Digital trace data (text, photo, video, behaviour data) is essential. First, the researcher gains access to the configuration of practices and meanings specific to a particular social context. Second, public data allow scholars to capture temporal, geographic, linguistic, gender, age, and other differences in the perception of memorials, both from specific sites of memory to the global public memorial infrastructure that thematically and culturally links Holocaust memorials around the world. Third, the ability to remotely, quickly, and securely access user public data becomes a significant advantage over traditional survey methods, especially in the post-COVID-19 era, when interactions between researchers and memorial visitors are limited. Fourth, the emergence and active development of new forms of digital commemoration, such as virtual tours or vernacular memorial debates on social media, show that the traditional linking of heritage to the physical space of the Memorial is rather conventional and situational. The active development of the metaverse and NFT is forcing a new perspective on issues of authenticity, embodiment, engagement, materiality and value.

A wide range of machine learning, data analysis, and computational social science techniques successfully responds to the challenges of our time.

- Natural language processing for detecting hidden thematic structures (clustering, topic modelling), sentiment analysis, semantic relationship and structure analysis, word frequency analysis, named entity recognition, and knowledge extraction.
- Computer vision for user-generated photos and videos: from the example of TripAdvisor comments, we see that they are essentially a mix of photos and text. Again, existing image processing methods can help us look at memory locations through "visitors' eyes".
- Network Analysis for representation and modelling the digital interaction of visitors, content, and memorial organizations and sites, in which each node of the network is a full-fledged actor. Networks represent the process of interpretation, creation of meaning and construction of knowledge about the Holocaust.

Thus, the data-driven approach is based on several theoretical and methodological assumptions. This approach can only be fully performed if it overcomes the limitations of essentialism or elitist constructivism on the level of theory. This step suggests shifting the focus to the hor-

horizontal interactions of visitors, memorial objects, content, media, power and media groups in the digital environment. At the level of methodology, scholars need to overcome the limitation of classical methods tied to a specific memory site in time and space and see the benefits of those that work with the more complex relationships between discourse, body, emotion and materiality in different cultural and political contexts.

Conclusion

The formulations of the data-driven approach I have proposed are more of a rough draft. The arguments I have considered in the Holocaust heritage, and memory debate are not exhaustive. Moreover, the possibilities of comparing dark tourism and constructivist optics are very tentative: the debate around dark tourism as a tool for conceptualizing memorialization is still ongoing, while constructivism is not a formalized framework at all but rather a perspective that borrows much from psychology, sociology, theory of practice, cognitive sciences, etc. Despite these conceptual limitations, I have nevertheless been able to identify a critical problem in studies of memorialization. Researchers pay disproportionate attention to the object (essentialism) or elitist practices and discourses (top-down constructivism). In both, the role of grassroots agents of memorialization remains in the background.

The data-driven approach is not a substitute or an alternative here. Instead, it sheds light on the memorialization experience where traditional methods are not so effective. Big data is neither a panacea for memory/heritage studies. Nevertheless, ignoring digital memorial traces now is consciously turning a blind eye to an entire region of social reality where old theories and concepts fail. Systematizing, conceptualizing, and integrating this knowledge remains to be done.

LIST OF LITERATURE AND SOURCES:

1. Alexander, J. C. (2002). On the Social Construction of Moral Universals: The 'Holocaust' from War Crime to Trauma Drama. *European Journal of Social Theory*, 5(1). <https://doi.org/10.1177/1368431002005001001>
2. Bareither, C. (2021). Difficult heritage and digital media: 'selfie culture' and emotional practices at the Memorial to the Murdered Jews of Europe. *International Journal of Heritage Studies*, 27(1). <https://doi.org/10.1080/13527258.2020.1768578>
3. Boyd, D., & Crawford, K. (2012). Critical questions for big data: Provocations for a cultural, technological, and scholarly phenomenon. *Information Communication and Society*, 15(5). <https://doi.org/10.1080/1369118X.2012.678878>
4. Charlesworth, A., Stenning, A., Guzik, R., & Paszkowski, M. (2006). "Out of place" in Auschwitz? Contested development in post-war and post-socialist Oświęcim. *Ethics, Place and Environment*, 9(2). <https://doi.org/10.1080/13668790600707618>
5. Cohen, E. H. (2011). Educational dark tourism at an in populo site The Holocaust Museum in Jerusalem. *Annals of Tourism Research*, 38(1). <https://doi.org/10.1016/j.annals.2010.08.003>
6. Commane, G., & Potton, R. (2019). Instagram and Auschwitz: a critical assessment of the impact social media has on Holocaust representation. *Holocaust Studies*, 25(1–2). <https://doi.org/10.1080/17504902.2018.1472879>
7. Craig Wight, A. (2020). Visitor perceptions of European Holocaust Heritage: A social media analysis. *Tourism Management*, 81. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104142>

8. Dekel, I. (2009). Ways of looking: Observation and transformation at the Holocaust Memorial, Berlin. *Memory Studies*, 2(1), 71–86. <https://doi.org/10.1177/1750698008097396>
9. Ebbrecht-Hartmann, T. (2021). Commemorating from a distance: the digital transformation of Holocaust memory in times of COVID-19. *Media, Culture and Society*, 43(6). <https://doi.org/10.1177/0163443720983276>
10. Foley, M., & Lennon, J. J. (1996). JFK and dark tourism: A fascination with assassination. *International Journal of Heritage Studies*, 2(4). <https://doi.org/10.1080/13527259608722175>
11. Golańska, D. (2015). Affective spaces, sensuous engagements: In quest of a synaesthetic approach to “dark memorials.” *International Journal of Heritage Studies*, 21(8), 773–790. <https://doi.org/10.1080/13527258.2015.1020960>
12. Iliev, D. (2021). Consumption, motivation and experience in dark tourism: a conceptual and critical analysis. *Tourism Geographies*, 23(5–6). <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1722215>
13. Keil, C. (2005). Sightseeing in the mansions of the dead. *Social and Cultural Geography*, 6(4). <https://doi.org/10.1080/14649360500200197>
14. Kotljarchuk, A. (2019). World War II Memory Politics: Jewish, Polish and Roma Minorities of Belarus. *The Journal of Belarusian Studies*, 7(1). <https://doi.org/10.30965/20526512-00701002>
15. Light, D. (2017). Progress in dark tourism and thanatourism research: An uneasy relationship with heritage tourism. In *Tourism Management* (Vol. 61, pp. 275–301). Elsevier Ltd. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.01.011>
16. Manca, S. (2021a). Bridging cultural studies and learning science: An investigation of social media use for Holocaust memory and education in the digital age. *Review of Education, Pedagogy, and Cultural Studies*, 43(3). <https://doi.org/10.1080/10714413.2020.1862582>
17. Manca, S. (2021b). Digital memory in the post-witness era: How holocaust museums use social media as new memory ecologies. *Information (Switzerland)*, 12(1). <https://doi.org/10.3390/info12010031>
18. Manca, S., Passarelli, M., & Rehm, M. (2022). Exploring tensions in Holocaust museums’ modes of commemoration and interaction on social media. *Technology in Society*, 68. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2022.101889>
19. Marples, D. R., & Laputka, V. (2022). Maly Traścianiec in the Context of Current Narratives on the Holocaust in the Republic of Belarus. *Europe - Asia Studies*, 74(1). <https://doi.org/10.1080/09668136.2021.1954600>
20. Martini, A., & Buda, D. M. (2020). Dark tourism and affect: framing places of death and disaster. *Current Issues in Tourism*, 23(6). <https://doi.org/10.1080/13683500.2018.1518972>
21. Nawijn, J., & Fricke, M. C. (2015). Visitor Emotions and Behavioral Intentions: The Case of Concentration Camp Memorial Neuengamme. *International Journal of Tourism Research*, 17(3). <https://doi.org/10.1002/jtr.1977>
22. Nawijn, J., Isaac, R. K., Gridnevskiy, K., & van Liempt, A. (2018). Holocaust concentration camp memorial sites: an exploratory study into expected emotional response. *Current Issues in Tourism*, 21(2). <https://doi.org/10.1080/13683500.2015.1058343>
23. Oztig, L. I. (2022). Holocaust museums, Holocaust memorial culture, and individuals: a Constructivist perspective. *Journal of Modern Jewish Studies*. <https://doi.org/10.1080/14725886.2021.2011607>

-
24. Popescu, D. I., & Schult, T. (2020). Performative Holocaust commemoration in the 21st century. In *Holocaust Studies* (Vol. 26, Issue 2). <https://doi.org/10.1080/17504902.2019.1578452>
 25. Reynolds, D. (2016). Consumers or witnesses? Holocaust tourists and the problem of authenticity. *Journal of Consumer Culture*, 16(2). <https://doi.org/10.1177/1469540516635396>
 26. Richardson, J. E. (2021). Holocaust commemoration and affective practice: a rhetorical ethnography of audience applause. *Social Semiotics*, 31(5). <https://doi.org/10.1080/10350330.2020.1810542>
 27. Seaton, A. V. (1996). Guided by the dark: From thanatopsis to thanatourism. *International Journal of Heritage Studies*, 2(4). <https://doi.org/10.1080/13527259608722178>
 28. Smith, L. (2006). Uses of Heritage. In *Uses of Heritage*. <https://doi.org/10.4324/9780203602263>
 29. Smith, L., Wetherell, M., & Campbell, G. (2018). Emotion, affective practices, and the past in the present. In *Emotion, Affective Practices, and the Past in the Present*. <https://doi.org/10.4324/9781351250962>
 30. Steir-Livny, L. (2021). Traumatic past in the present: COVID-19 and Holocaust memory in Israeli media, digital media, and social media. *Media, Culture and Society*. <https://doi.org/10.1177/01634437211036997>
 31. Stone, P. R. (2006). A dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. In *Tourism* (Vol. 54, Issue 2).
 32. Sun, J., & Lv, X. (2021). Feeling dark, seeing dark: Mind-body in dark tourism. *Annals of Tourism Research*, 86. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.103087>
 33. Waligórska, M. (2018). Remembering the Holocaust on the fault lines of East and West-European memorial cultures: the new memorial complex in Trastšianets, Belarus. *Holocaust Studies*, 24(3), 329–353. <https://doi.org/10.1080/17504902.2017.1411000>
 34. Wilson, H. (2019). Sobibór death camp: awareness, memorialization and re-conceptualization. *Holocaust Studies*, 25(3). <https://doi.org/10.1080/17504902.2019.1567675>
 35. Zhu, Y. (2015). Cultural effects of authenticity: Contested heritage practices in China. *International Journal of Heritage Studies*, 21(6). <https://doi.org/10.1080/13527258.2014.991935>

ЗАМЕР КАНСЭНСУСУ? ПАДЫХОД ДА МЕМАРЫЯЛІЗАЦЫІ ГАЛАКОСТУ НА АСНОВЕ ДАДЗЕННЫХ

Ілля Сульжыцкі

Уводзіны

У пытаннях мемарыялізацыі даследчыкі ў якасці аб'ектаў звычайна разглядаюць мясціны памяці. Пра іх нам вядома шмат – як функцыянуюць, якія камемарацыйныя формы выкарыстоўваюцца і нават якое ўздзеянне яны павінны б аказваць на наведнікаў. Аднак апошняе пытанне зусім не такое адназначнае. Вельмі часта ў работах, прысвечаных памяці і спадчыне Галакосту, асноўная ўвага ўдзяляецца мемарыялам ды музеям, а вось як яны ўспрымаюцца наведнікам – крытычна рэфлектуецца рэдка. Апошнім часам працы аб досведзе наведніка канцэнтруюцца, з аднога боку, на практыках і пачуццях, а з іншага – на інтэрпрэтацыях або наратывах. Навукоўцы могуць весці непасрэднае назіранне за паводзінамі: у гэтай галіне пераважаюць назіральныя метады. Апісанні досведу (уражанняў) у асноўным набываюцца праз інтэрв'ю або апытанні. У абодвух выпадках такія даследаванні звычайна носяць унікальны характар, вынікі цяжка супастаўляць або абагульняць. Навукоўцы засяроджваюцца альбо на асобным мемарыяле, альбо на агульных уражаннях аб паводзінах наведнікаў.

У гэтай працы будзе зробленая спроба знайсці падыход, які, з аднога боку, не будзе выпускаць з вяду гледзішча наведніка, а з іншага – зможа пераадолець недахопы класічных метадаў. Магчымыя рашэнні можна шукаць у галінах змрочнага турызму, канструктывізму і вылічальнага грамадствазнаўства. Асноўная ўвага ў рамках падыходу будзе ўдзеленая лічбавым наратывам карыстальнікаў і магчымасцям выхаду на іх у больш “натуральным” фармаце, чым прапануе інтэрв'ю або апытанне.

На пачатку артыкула падаецца кароткі крытычны агляд акадэмічнай літаратуры на тэму мемарыялізацыі Галакосту. Потым адлюстроўваюцца першасныя тэарэтычныя рэсурсы вывучэння досведу наведнікаў мемарыялаў: змрочны турызм, канструктывізм, аналіз медыяў. Урэшце рэштаў, напрыканцы даецца кароткі агляд падыходу да мемарыялізацыі Галакосту, заснаванага на дадзеных.

Пункты гледжання на мемарыялізацыю Галакосту

У акадэмічнай літаратуры мемарыялізацыя Галакосту пераважна апісваецца з “аўтарскага” або “элітарнага” гледзішча. Падкрэсліваюцца эстэтычныя, камемарацыйныя, грамадскія і палітычныя аспекты. Гэты пункт гледжання дазваляе зразумець, як органы ўлады, арганізацыі, супольнасці і аўтары (стваральнікі) узаемадзеінуюць паміж сабой, узгадняюць пазіцыі і ўдзельнічаюць у мемарыялізацыі Галакосту, а таксама як працэсы сэнсаўтварэння суадносяцца з палітыкай і калектыўнай ідэнтычнасцю. Напрыклад, мемарыяльныя працэсы на вышэйшым, элітным узроўні апісаныя ў знакамітай працы Джэфры Аляксандэра (Alexander, 2002) аб фармаванні траўмы Галакосту. Гэтыя працэсы ён прэзентаваў як узаемадзеянне паміж фонавымі культурнымі сэнсамі, групамі іх носьбітаў

і сродкамі сімвалічнай вытворчасці, якія стваралі пасылы і даносілі іх да аўдыторыі. Але адносна невялікую ўвагу ён удзяліў успрыманню гэтых пасылаў аўдыторыяй.

Даследчыкі перспектывы “зверху ўніз” вывучаюць мемарыялізацыю або памяць культурных або інстытуцыйных аспектаў палітыкі. У гледзішчы “зверху ўніз” распаўсюджаныя такія паняткі як палітыка памяці, культуры памяці, дыскурсы памяці. Напрыклад, Ганна Ёілсан (Wilson, 2019) вывучала гісторыю мемарыялізацыі Сабібора праз адсылкі да акадэмічных дэбатаў, заявы выжывшых, камемарацыйна-музейныя практыкі “зверху”. Эндру Чарльзварт, Элісан Стэнінг, Роберт Гузік і Міхал Пашкоўскі (Charlesworth et al., 2006) даследавалі грамадскую дыскусію аб Асвенціме. Асноўную ўвагу аўтары таксама звярнулі на паведамленні СМІ, заявы лідараў думак (актывістаў, палітыкаў, інтэлектуалаў) ды розных груп носьбітаў. Магдаленай Валігурскай вывучаўся мемарыяльны комплекс у Трасцянецкім кантэксце нацыянальнага, усходне-еўрапейскага і заходне-еўрапейскага дыскурсаў Галакосту. Аб’ектамі яе інтарэсу стала палітыка памяці ў савецкай і постсавецкай Беларусі, нізавыя ініцыятывы грамадзянскай супольнасці і габрэйскай суполкі ў памінанні Галакосту, а таксама дзеянні міжнародных і нацыянальных зацікаўленых суб’ектаў. Яна справядліва зазначае, што “новае беларускае месца памяці павінна быць народнае” і “прадаставіць прастору для паліфаніі галасоў” (Waligórska, 2018, p. 347). Дэйвід Р. Марплс і Вераніка Лапуцка (Marples & Laputska, 2022) таксама вывучалі маральныя пасылы лагера смерці ў Малам Трасцянецкім пераважна шляхам аналізу грамадскай дыскусіі і наратываў аб Галакосте ў савецкі ды паслясавецкі перыяды. Асаблівую ўвагу яны ўдзялілі палітычнаму выкарыстанню памяці аб Галакосте ў Беларусі. У працы Андрэя Катлерчука (Kotljarchuk, 2019) абмяркоўваецца мемарыялізацыя ў Беларусі з гледзішча палітыкі памяці. Ён звяртаецца да гісторыі Галакосту, генацыду цыганоў і польскай меншасці. У іншых выпадках аўтар даследаваў мемарыялізацыю на верхнім узроўні, аналізуючы прамовы палітыкаў, афіцыйныя цырымоніі, ініцыятывы ў Беларусі савецкай і постсавецкай эпохі.

Элітарны погляд можа пераважаць нават у вывучэнні досведу наведнікаў. Напрыклад, Крыс Кайл (Keil, 2005) разглядаў практыкі і досведы наведнікаў Асвенціма шляхам параўнання меркаванняў даследчыкаў, уражанняў аўтара ад наведвання Мемарыялу і інтэрв’ю з гідамі. Дарота Гальянска (Golańska, 2015) сцвярджае, што ўспрыняцце наведніка – гэта частка цэлага комплексу чыннікаў: архітэктурных формаў, пахаў, акустыкі, якія ўздзейнічаюць на нашыя адчуванні і колькасць. Але ў яе падыходзе надта шмат увагі прысвячаецца інтэлектуалізацыі стымулу. Тут у даследчыка ёсць прывілегія тлумачэння наведніцкага досведу на падставе акадэмічнага разумення формаў мемарыялізацыі⁴⁷.

У выпадку прымянення альтэрнатыўнага погляду з’яўляецца разуменне напрамку “знізу ўверх”. Навукоўцы канцэнтруюцца на эмоцыях, целе, уцелаўленні, выкананні дзеянняў і досведзе звычайнага чалавека. Традыцыйна для вывучэння наведніцкага досведу даследчыкамі выкарыстоўваюцца апытанні, якія ладзяцца на месцы або ў рэжыме анлайн. Напрыклад, Jeroen Nawijn і Marie-Christin Fricke (Nawijn & Fricke, 2015) звярнуліся да эмацыйных перажыванняў ангельска- і нямецкамоўных наведнікаў мемарыялу канцлагера Ноенгамэ з дапамогай анлайнавага апытання. Аўтары звярнулі ўвагу на большую інтэнсіўнасць адмоўных эмоцый у наведнікаў: шок, сум, гнеў, непрыемнае

47 Праблема гэтага погляду палягае ў тым, што наяўнасць філасофскай, эстэтычнай або гістарычнай адукацыі з’яўляецца чыннікам успрыняцця мемарыялізацыі. У дадатак, яна дае слоўнік для апісання досведу, вербалізацыя якога можа быць недасягальна для наведнікаў, што не чыталі Дэлэза або не глядзелі фільмы Палянскага.

здзіўленне. Важна тое, што па эмацыійных рэакцыях можна было прагназаваць вераемянасць паўторных наведванняў аб'ектаў Галакосту або іншых мясцін чалавечых пакут. У той жа час аўтары ўказалі на тое, што розныя эмоцыі па-рознаму ўплываюць на паводзінавыя чаканні наведнікаў.

У пазнейшым даследаванні Jeroen Nawijn, Rami Khalil Isaac, Канстанцін Грыднеўскі & Adriaan van Liempt (Nawijn et al., 2018) правялі анлайнавае апытанне наведнікаў мемарыялаў Галакосту ў Нідэрландах. Паводле даследнікаў, чаканні наведнікаў былі моцна звязаныя з эмоцыямі, такімі як спагада, агіда, шок, сум, зацікаўленасць. Акрамя гэтага, інтэнсіўнасць чаканых эмацыійных рэакцый прадыферэнцыяваная паводле набліжанасці наведнікаў да гісторыі Галакосту. Аўтары таксама звярнулі ўвагу на наяўнасць двух пунктаў гледжання ў чаканнях карыстальнікаў: злачынцаў і ахвяр. Другі пункт гледжання больш звязаны са станючымі эмоцыямі і эмпатыяй. Істотным вынікам даследавання стала выснова, што на матывацыю наведцаў мемарыялы Галакосту можа ўплываць нашмат шырэйшы і больш складаны спектр эмоцый, у якім у розных прапорцыях спалучаюцца як станючыя, так і адмоўныя палюсы.

Эрык Г. Коўэн (Cohen, 2011) выкарыстоўваў дадзеныя апытання, атрыманыя ў ходзе міжнароднага навучальнага семінару ў Музеі Галакосту ў Ерусаліме. Звяртаючыся наўпрост да ўдзельнікаў семінару, ён паказаў асноўныя матывацыі, чаканні і перажыванні, звязаныя з наведваннем музея і ўдзелам у семінары. Асноўным вынікам стала тое, што прадстаўнікі розных краін па-рознаму апісваюць свой досвед з пазіцыі рацыянальнай і эмацыянальнай уключанасці. Іншы важны вынік тычыцца адукацыі наведнікаў: большасць з іх валодалі прафесійнымі ведамі пра Галакост і адрозніваліся высокай матываванасцю.

Для атрымання звестак аб наведніцкім досведзе даследнікамі таксама прымяняюцца этнаграфічныя назіранні. Ірыт Дэкель (Dekel, 2009) скарысталася назіраннем для вывучэння наведніцкіх паводзінаў у Мемарыяле забітых габрэяў Еўропы (Берлін). Аўтарка раскрыла асаблівасці канструявання наведнікамі грамадскай прасторы Мемарыялу шляхам звароту да іх практык назірання, фогаграфавання і гульні. У дадатак да простага назірання аўтарка выкарыстоўвала медыя-дадзеныя, гасцявыя кнігі, інтэрв'ю з супрацоўнікамі Мемарыялу. Джон Э. Рычардсан (Richardson, 2021) карыстаўся назіраннем для вывучэння афектыўных практык шанавання – апладысмантаў – якія прымяняліся некаторымі ўдзельнікамі цырымоніі нягледзячы на дыскурсіўную непажаданасць. Аўтар паказаў, што каменарацыя складаецца не толькі з прагматычных і сімвалічных дзеянняў, але і з нерэфлексіўных руцін, якія цяжка паддаюцца кантролю і правакуюцца пэўнымі грамадскімі стымуламі.

Тым часам Даніэль Рэйнальдс (Reynolds, 2016) выказаў гіпотэзу, што турысты – гэта не толькі спажывы, але і вытворцы памяці пра Галакост. Ён скарыстаўся назіраннямі для вывучэння таго, як турысты становяцца сведкамі Галакосту і перадаюць веды аб ім праз фатаздымкі і наратывы (водгукі, каментары). Выснова аўтара аб суб'ектнасці турыста ў вытворчасці памяці мае выключнае значэнне. Насамрэч менавіта турысты сёння з'яўляюцца ключавымі ўдзельнікамі ва ўшанаванні памяці Галакосту, а навукоўцы іх ролю звычайна недаацэньваюць. Іншыя даследчыкі таксама адзначылі недахоп ведаў на тэму наведніцкага ўдзелу. Як пісалі Дзіяна І. Папэску і Таня Шульт, “з улікам вялікай колькасці мемарыяльных музеяў і грамадскіх мемарыялаў у свеце, выклікае здзіўленне, чаму на фоне багацця работ аб эстэтычнай, палітычнай і нацыянальнай функцыях мемарыялізацыі ўсё яшчэ так мала даследаванняў прысвячаецца наведнікам” (Popescu & Schult, 2020, p. 142).

Такім чынам, назіраецца дыспрапорцыя: публікацыі пераважна канцэнтруюцца на верхнім, элітным узроўні. Адначасова гледзішча наведнікаў застаецца прэрагатывай даследнікаў турызму, асабліва “змрочнага”. У такіх даследаваннях выкарыстоўваюцца класічныя апытанні і этнаграфічныя метады, якія маюць пэўныя праблемы. Па-першае, метады апытання не праводзяцца ў “натуральных” умовах, у выніку чаго адносна такіх тэм як Галакост змяняецца адсотак сацыяльна-прымальных адказаў. Па-другое, такія метады як назіранне, наадварот, або пакідаюць зашмат прасторы для тлумачальных інтэрпрэтацый таго, што назіраецца, або дазваляюць гаварыць толькі аб візуальных, часцяком нерэфлексійных аспектах мемарыяльных практык. Па-трэцяе, назіранні і апытанні часта прывязваюцца да асобных мемарыяльных кейсаў і не дазваляюць праводзіць параўнальны аналіз. Па-чацвёртае, ёсць звязка паміж метадамі і тэарэтычнымі мадэлямі: метады традыцыйных апытанняў часцей выкарыстоўваюцца у парадыгме змрочнага турызму, а назіранні звязаныя з канструктывізмам.

Тэарэтычныя мадэлі

Змрочны турызм

Змрочны турызм – гэта галіна, якая канцэнтруецца на наведванні мясцін, так ці інакш звязаных з гвалтам і смерцю. Першыя працы на тэму змрочнага турызму былі прысвечаныя дзвюм асноўным тэмам: вызначэнне і класіфікацыя аб’ектаў гэтага віду турызму (Foley & Lennon, 1996) ды вызначэнне матываў наведання такіх мясціны (Seaton, 1996). На пачатку ў вывучэнні змрочнага турызму пераважаў эсэнцыялістычны падыход (Light, 2017). Гэты ракурс грунтаваўся на дапушчэнні, што сувязь паміж месцам рэпрэзентацыі смерці і матывацыямі, перажываннямі ды інтэрпрэтацыямі наведніка носіць менш адназначны характар. Інакш кажучы, турыстычныя напрамкі, звязаныя са смерцю, самі па сабе былі змрочныя, а “самыя змрочныя” ў гэтай класіфікацыі мясціны знаходзіліся геаграфічна і храналагічна блізка да сітуацыі смерці (Stone, 2006). Але эсэнцыялістычная пазіцыя пакідала адкрытым пытанне аб наведніцкім досведзе, асноўную ўвагу накіроўваючы на турыстычную прапанову. Пазнейшая тэарэтычная праца была засяроджаная на класіфікацыі напрамкаў змрочнага турызму і матывацый наведнікаў, а таксама камбінацыі турыстычных прапаноў і матывацый.

У эсэнцыялісцкім стаўленні да змрочнага турызму ёсць некалькі крытычных момантаў. Па-першае, праблемна дапускаць, што мемарыяльны аб’ект (або праз храналагічную набліжанасць да “змрочнай падзеі”, або праз эстэтычныя формы) аўтаматычна выкліча ў наведнікаў пэўныя эмоцыі. Гэтая пазіцыя не вытлумачвае цэлы спектр практык узаемадзеяння з такімі месцамі (Плашаў у Кракаве або Трасцянец у Мінску тутэйшым насельніцтвам выкарыстоўваецца для адпачынку або выгулу сабак, Мемарыял забітых габрэяў Еўропы ў Берліне – папулярнае месца сэлфі). Па-другое, эмпірычныя даследаванні турыстычных паводзінаў на аб’ектах Галакосту паказваюць шырэйшы спектр “неканвенцыйных” матывацый, эмоцый, перажыванняў⁴⁸.

У пазнейшых даследаваннях прадпрымаліся спробы пераадолець эсэнцыялістычны падыход да змрочнага турызму, у тым ліку шляхам эмпірычнага вывучэння матывацый і досведаў наведнікаў канкрэтнай мемарыяльнай мясціны, звязанай з Галакостам. Апошнім часам як з эмпірычнага, так і з тэарэтычнага гледзішча ў гэтым кірунку дасягнуты

⁴⁸ Напрыклад, апытанне другога пакалення нашчадкаў ахвяр Галакосту паказвае складаныя ўзаемасувязі паміж матывацыямі і перажываннямі пры наведванні аб’ектаў памяці аб Галакосце. У фармаванні ўспрыняцця наведніка сваю ролю грае стаўленне да краіны, адукацыйныя матывы, пачуцці жалобы і тугі па ахвярах ды нават стан здароўя.

немалы прагрэс. Анаклаўдзія Марціні Дарына і Марыя Буда (Martini & Buda, 2020) засяродзіліся на праблеме афекту ў абмеркаванні змрочнага турызму. Яны вылучылі панятак “атмасферы” і сцвярджаюць, што канкрэтныя аб’екты памяці займаюцца палітыкай афекту: там спалучаюцца розныя архітэктурныя, наратывныя і экспазіцыйныя прыёмы з мэтай аказання пэўнага ўздзеяння на наведніка. Jiaojiao Sun і Xinyang Lv (Sun & Lv, 2021) для вывучэння досведаў наведнікаў у месцах змрочнага турызму вылучаюць тэрмін “уцелаўленне” (Embodiment), заяўляючы пра наяўнасць глыбейшай сувязі паміж усвядомленымі стымуламі, афектамі і станам функцый арганізму, чым сцвярджалася раней. У рэшце рэштаў, Дзян Іліеў (Iliev, 2021) аналізуе існыя тэорыі змрочнага турызму і выражае думку, што змрочны турызм – гэта катэгорыя, якой апісваецца не прапанова або матывацыя наведніка, а іх досвед.

Канструктывісцкі падыход

Канструктывісцкая оптыка не супярэчыць змрочнаму турызму, але прымяняецца як самастойны тэарэтычны рэсурс у даследаваннях мемарыяльных практык. Даследнікі змрочнага турызму таксама карыстаюцца канструктывісцкай рамкай для пераадолення хібаў ранняга эсэнцыялізму. Змрочны турызм аперуе шырокім спектрам катэгорый, якія маюць дачыненне да матываў, уражанняў, эмоцый і інтэрпрэтацый наведнікаў у сувязі з аналізам прапановы і кіравання, а канструктывізм канцэнтруецца на руцінных і афектыўных практыках, часта нерэфлексійных, якія ажыццяўляюцца наведнікамі ў музеях і мемарыялах. Падыход да мемарыялізацыі, арыентаваны на практыку, будуюцца на дапушчэнні, што наведнікі не заўсёды могуць вытлумачыць свае пачуцці і дзеянні, а іх паводзіны можна зразумець праз простае назіранне і апісанне.

Гэта падыход адсылае да суб’ектаў або агентаў (у тым ліку турыстаў), якія спрычыняюцца да стварэння ведаў, звязаных з Галакостам (Oztig, 2022). Суб’екты – гэта частка шырэйшых сетак узаемадзеяння з ідэямі, арганізацыямі, аб’ектамі. У гэтай мадэлі мемарыялы функцыянуюць у якасці пасярэдніка паміж людзьмі і шырока зразуметай мемарыяльнай культурай. Канструктывісцкае гледзішча актуалізуе суб’ектнасць людзей у іх узаемадзеянні з аб’ектамі памяці. Для гэтай мадэлі маюць актуальнасць даследаванні перфарматыўных практык шанавання, якія выконваюцца суб’ектамі на аб’ектах памяці. Паводле такой логікі, мемарыялізацыя – гэта сродак канструявання ведаў, ідэнтычнасці, уцелаўленых каштоўнасцяў ды дасягнення палітычных мэтай.

Але народнае ўспрыманне застаецца туманнае. Навукоўцы аддаюць перавагу супольнасцям памяці, інстытуцыйным суб’ектам, СМІ. У гэтым кантэксце Лораджэйн Сміт (Smith, 2006, р. 4) вылучае “дыскурс дазволенай спадчыны”, у якім прыярэтызуецца натуралізацыя спадчыны як аб’екта, наратыву, прафесійных практык кіравання.

Але навукоўцамі таксама распачатая праца па выпрацоўцы падыходу, накіраванага на афектыўныя практыкі, што таксама ўключае ў сябе камемарацыю “знізу”. Лораджэйн Сміт, Маргарэт Уэтэрэл і Гары Кэмпбэл адзначаюць, што спадчына моцна пакладаецца на афект/эмоцыю для легітымізацыі сэнсаў і наратываў, якія ёй вырабляюцца і прапагандуюцца. Паводле аўтараў, “з улікам прывязанасці спадчыны да выражэння ідэнтычнасці і мясціны яна сама з’яўляецца формай афектыўнай практыкі” (Smith et al., 2018, р. 16). Падыход, заснаваны на практыцы, кідае выклік элітарнаму ўспрыманню спадчыны, паноўнаму на Захадзе. Як паказаў Yujie Zhu (Zhu, 2015), у Кітаі мясцовыя супольнасці не з’яўляюцца пасіўнымі атрымальнікамі інструменталізацыі заходняга панятку аўтэнтычнасці ў кіраванні спадчынай. Тое, што адбываецца, хутчэй можна назваць узгадненнем пазіцый і супрацівам паноўнаму наратыву. Таму нягледзячы

на намаганні ўладаў распараджацца спадчынай, апошняю можна зразумець як перапляценне розных практык, галасоў, устаноў і ідэнтычнасцяў. У найноўшай кнізе Лорыджэйн Сміт справядліва адзначаецца: “Музеі і аб’екты спадчыны не маюць уплыву на грамадства, калі няма аўдыторыі. Ёсць узаема сувязь паміж функцыяй канструявання і данясення гісторый ды сюжэтаў, якую выконваюць музеі і мясціны спадчыны, і тым, як гэтыя гісторый і сюжэты ўспрымаюцца і выкарыстоўваюцца наведнікамі” (Smith, 2020, p. 3).

Такім чынам, важнае эмацыяў, паводзінаў і ўспрыняццяў у мясцінах памяці прызнаецца і мадэллю змрочнага турызму, і канструктывізму. Але існуюць комплексныя праблемы, звязаныя з тэарэтызацыяй і вывучэннем афекту, якія абумоўлівае адначасовае ўзаемадзеянне паміж цэлам, працэсам спазнання, сэнсамі і падзеямі ў рамках дасягнення афекту. У звязку з гэтым на мемарыяльных аб’ектах, прысвечаных Галакосту, даследчыкі мемарыялізацыі маюць справу не з фіксаваным наборам эмацыяўных рэакцый, а з мноствам спалучэнняў, якія ўключаюць у сябе і нестандартныя эмацыі, такія як веселасць, раздражненне, збянтэжанасць, аб’якавасць. Асабліва яркая такія “адхіленні” праяўляюцца ў публікацыях, дзе выказваецца меркаванне, што наведнік усвядоміць такія складаныя ідэі як “прымірэнне”, “дыялог” або “выкупленне віны” за кошт архітэктурных формаў, практык рэпрэзентацыі або “атмасферы”. Хаця ўсё пералічаныя чыннікі граюць важную ролю ў фармаванні наведніцкага досведу, адназначную прычынную сувязь усталяваць нельга. Таму калі гаворка ідзе пра афект, т.б. эмацыянае ўздзеянне, натуральна з’яўляецца зацікаўленасць звярнуцца да саміх наведнікаў, з тым каб высветліць, у якія афектыўныя практыкі яны ўключаюцца, як узаемадзеянчаюць з аб’ектамі памяці і як сабе вытлумачваюць атрыманы досвед.

Вывучэнне сацыяльных сетак

Чым далей, тым часцей аб’ектам даследаванняў мемарыялізацыі Галакосту становіцца змесціва сацыяльных сетак. У адрозненне ад дадзеных апытанняў “лічбавыя сляды” па сваёй прыродзе больш “натуральныя” і не зазнаюць скажанае ўздзеянне эксперыментатара. Але гэта звесткі сырыя і несістэматычныя. Яны могуць праліць святло толькі на канкрэтныя і дакладна сфармуляваныя пытанні даследавання. Акрамя новай крыніцы дадзеных, мадэль працы з лічбавымі слядамі прапануе новыя пункты гледжання на аналіз і канцэптualiзацыю шанавання памяці як лічбавай практыкі.

Як сцвярджае Стэфанія Манка (Manca, 2021b, 2021a; Manca et al., 2022), мемарыялізацыя можа лічыцца ўзаемадачыненне паміж музеем і карыстальнікамі ў сацыяльных сетках. У гэтым выпадку некаторыя нарратывы і інтэрпрэтацыі становяцца аб’ектам інтарэсу аўдыторыі не дзякуючы экспанатам або архітэктурным формам, а праз лічбавы асяродак. Іншы важны момант – профілі музеяў у сацыяльных сетках можна разглядаць як комплексныя мемарыяльныя сеткі, якія фармуюць змесціва і ўзаемадзеянчаюць з карыстальнікамі. Такое даследаванне ўскосна дазваляе зрабіць некаторыя высновы аб характары аўдыторыі. Напрыклад, паводзіны ў анлайнавай прасторы паказваюць уласціваю ім дыспропорцыю у разуменні Асвенціма-Біркенава як цэнтральнага вузла мемарыяльнай сеткі, што патэнцыйна зацьмявае іншыя тэмы і аб’екты памяці аб Галакосце.

У ходзе аналізу наведнікаў мемарыялаў Галакост А. Крэйг Уайт (Craig Wight, 2020) звяртаецца да змесціва, што генеруецца карыстальнікамі. Аналіз допісаў дае дэталёвае ўяўленне аб маральных арыенцірах, эмацыях, мове і абавязаннях, якія генеруюцца людзьмі пры апісанні досведу наведвання мемарыяльных аб’ектаў Галакосту. Аўтар

звяртае ўвагу на каментары, у якіх даецца ацэнка досведу фрустрацыі і абьякавасці ў якасці рэакцыі на парушэнне маральнага парадку (сэлфі, смех, жарты, гучная гутарка).⁴⁹ Паводле Гемы Коман і Рэбекі Потан (Commane & Potton, 2019), сацыяльныя сеткі, такія як “Інстаграм”, нельга лічыць толькі за сродак рэпрэзентацыі і камунікацыі памяці. Яны дапамагаюць у дыскусію аб Галакосце ўключыць моладзь.

Акрамя гэтага, аўтары ўказваюць на неканвенцыйныя практыкі выкарыстання ў сацыяльных сетках выяў мемарыяльных мясцін Галакосту. Наяўнасць “дзіўнай” мемарыялізацыі сведчыць, што арганічныя формы рэакцыі людзей на мемарыялы Галакосту адрозніваюцца ад ідэалізаваных, што апісваюцца ў літаратуры мадэлі “зверху ўніз”. Крыстаф Барайтэр (Bareither, 2021) дэманструе цяжкасць параўнання “элітарных” і “народных” практык камемарацыі, выкарыстоўваючы прыклад сэлфі ў Мемарыяле забітых габрэяў Еўропы. Аўтар не згодзен с “элітарнай” крытыкай культуры сэлфі на аб’ектах памяці і паказвае, што такія практыкі могуць дапамагчы людзям успрыняць эмацыйна зараджаны досвед сутыкнення з рэпрэзентацыямі Галакосту.

Асобныя група даследаванняў канцэнтруецца на лічбавай мемарыялізацыі Галакосту і Ковіду. Паводле Liat Steir-Livny (Steir-Livny, 2021), карыстальніцкае змесціва ў лічбавым асяроддзі стала неад’емнай часткай народнай памяці аб Галакосце. Ковід не толькі падштурхнуў людзей больш актыўна ствараць карыстальніцкі мемарыяльны кантэнт, але і стварыў новую рамку для разумення Галакосту ў Ізраілі на ўзроўні народнай памяці. Паводле Тобіяса Эбрэхта-Гартмана (Ebbrecht-Hartmann, 2021), Ковід-19 істотна паўплываў на мемарыялы Галакосту ва ўсім свеце. Ён стаў вырашальным штуршком да дыгіталізацыі практык шанавання, у якіх сам Мемарыял і асабістая прывязанасць перасталі граць вырашальную ролю.

Да мемарыялізацыі Галакосту праз выкарыстанне дадзеных

Аб’ектыўным асяроддзем для выражэння мемарыяльнага досведу на сёння з’яўляюцца сацыяльныя сеткі. Наведнікі карыстаюцца сацыяльнымі сеткамі (Twitter, Facebook, Instagram, Tripadvisor) і публічна выражаюць свой досвед у форме, прымальнай для іх саміх і іх аўдыторыі. У прыватнасці, наведнікамі могуць выкарыстоўвацца сэлфі, відэа і тэкставыя паведамленні. У гэтым сэнсе найбольш інфарматыўнымі ўяўляюцца тэкставыя формы, бо дазваляюць карыстальнікам апісаць і падкрэсліць тыя аспекты нізавой веды, якія і самім наведнікам, і іншым здаюцца найбольш значнымі. Публічны, адкрыты і інтэрактыўны характар памяці ў лічбавым фармаце дазваляе даследчыкам ацаніць досвед наведнікаў і культурны арсенал у працэсе сэнсаўтварэння.

Гэта вядзе да дапушчэння, што карыстальніцкае змесціва з’яўляецца часткай лічбавай камемарацыі. Нельга разглядаць наведніцкія каментары адасоблена ад кантэксту: паведамленні – гэта інтэртэкст, што ілюструе хаду народнага сэнсаўтварэння, узгаднення пазіцый і фармавання веды аб аб’ектах памяці. Каментары могуць служыць семантычным рэсурсам і рамкай для апісання ўласнага досведу – наведнікі могуць спрачацца з імі, адкрыта або падспудна, абвяргаць або пацвярджаць. *Найлені сілу такога змесціва ілюструюць такія пляцоўкі, як TripAdvisor, якімі іншыя вандроўнікі часта карыстаюцца пры планаванні падарожжаў. З водгукаў іншых наведнікаў яны даведваюцца пра чэргі, дрэнную арганізацыю, кошты на квіткі, якога гіда выбраць. Свядома або не мы збіраем інфармацыю аб тым, якія эмоцыі і перажыванні будзе прыемна зазнаць. Часта ў каментарых трапляюцца элементы рытуалу, сцверджанні або іншыя культурныя формулы, такія як “Ніколі болей”.*

49 На жаль, даследчыкі гэты досвед прапускаюць і канцэнтруюцца на больш канвенцыйных эмоцыях – жалобе, граванні, пакаянні.

У сваім вядомым артыкуле Дана Бойд і Кейт Крофард напісалі: “Вялікія масівы дадзеных дараслі да ўзроўню сістэмы ведаў, якая ўжо змяняе аб’екты ведаў, а таксама мае ўладу ўплываць на нашае разуменне чалавечых узаемасувязяў і супольнасці” (Boyd & Crawford, 2012, p. 665). Ці карыстальніцкае мемарыяльнае змесціва змяняе самі мемарыялы – пытанне адкрытае, але выбух лічбавых наратываў аб мемарыяльным досведзе не можа не ўплываць прынамсі на падыходы, што прымяняюцца ў даследчай працы.

Істотнае значэнне маюць дадзеныя, пабудаваныя на лічбавым слядзе (тэксце, фота, відэа, дадзеных аб паводзінах). Па-першае, дзякуючы ім даследчык атрымлівае дасяг да канфігурацыі практык і значэнняў, уласцівых пэўнаму грамадска-сацыяльнаму кантэксту. Па-другое, публічныя дадзеныя дазваляюць навукоўцам намацаць адрозненні ва ўспрыманні мемарыялаў залежна ад часу, геаграфіі, мовы, полу, узросту ды іншых прымет стасоўна як да канкрэтных аб’ектаў памяці, так і да глабальнай публічнай мемарыяльнай інфраструктуры, якая на тэматычным і культурным узроўні лучыць мемарыялы Галакосту ва ўсім свеце. Па-трэцяе, магчымасць дыстанцыйнага, хуткага і бяспечнага дасягу да публічных карыстальніцкіх дадзеных становіцца істотнай перавагай над традыцыйнымі метадамі, што будуецца на апытаннях – асабліва ва ўмовах абмежаванасці кантактаў паміж даследчыкамі і наведнікамі ў пост-ковідную эру. Па-чацвёртае, з’яўленне і шпаркае развіццё новых формаў памяці ў лічбавым фармаце, такое як віртуальныя экскурсіі або народнае абмеркаванне мемарыялаў у сацыяльных сетках, паказвае, што традыцыйная прывязка спадчыны да фізічнай прасторы мемарыялу з’яўляецца чымсьці хутчэй канвенцыйным і сітуацыйным. Актыўнае развіццё метасусвету і NTF прымушае панаваму зірнуць на пытанні аўтэнтычнасці, уцелаўлення, узаемадзеяння, матэрыяльнасці і каштоўнасці.

Паспяховы адказ на выклікі нашага часу дае шырокі спектр машыннага навучання, аналізу дадзеных і вылічальнага грамадствазнаўства.

- *Натуральная апрацоўка мовы на прадмет схаваных тэматычных структур (кластарызацыя, мадэляванне), аналіз пачуццяў, семантычныя адносіны і структурны аналіз, аналіз частаты выкарыстання словаў, распазнанне названай адзінкі, выцягненне веды;*
- *Камп’ютарнае бачанне карыстальніцкіх фатаздымкаў і відэаматэрыялаў – на прыкладзе каментароў у TripAdvisor мы бачым, што яны па сутнасці ўяўляюць з сябе камбінацыю фотаў і тэксту. Зноў жа, існыя метады апрацоўкі візуальнага матэрыялу могуць дапамагчы пабачыць мясціны памяці “вачыма наведнікаў”;*
- *Сеткавы аналіз для рэпрэзентацыі і мадэлявання лічбавага ўзаемадзеяння наведнікаў, змесціва і мемарыяльных арганізацый ды аб’ектаў, у якім кожны вузел сеткі – паўнаважны суб’ект. Сеткі адлюстроўваюць працэс інтэрпрэтацыі, энсасайтварэння і фармавання ведаў аб Галакосце.*

Такім чынам, заснаваны на дадзеных падыход будзеца на некалькіх тэарэтычных і метадалагічных дапушчэннях. Гэты падыход можна цалкам ажыццявіць на практыцы толькі пры ўмове пераадолення на ўзроўні тэорыі недахопаў эсэнцыялізму або элітарнага канструктывізму. Пад гэтым крокам маеца на ўвазе пераключэнне позірку на гарызантальныя ўзаемадзеянні наведнікаў, мемарыяльных аб’ектаў, змесціва, СМІ, уладных і медыйных структур у лічбавым асяроддзі. На ўзроўні метадалогіі навукоўцам неабходна пераадолець абмежаванні класічных метадаў, у часе і прасторы прывязаных да канкрэтнага аб’екту памяці, ды пабачыць перавагі іншых падыходаў, накіраваных на вывучэнне больш складаных дачыненняў паміж дыскурсам, цэлам, эмоцыяй і матэрыяльнасцю ў разнастайных культурных і палітычных кантэкстах.

ВЫСНОВЫ

Прапанаваныя мной фармулёўкі падыходу, заснаванага на дадзеных – гэта хутчэй грубы нарыс. Разгледжаныя аргументы адносна спадчыны Галакосту і дыскусій аб памяці не вычарпальныя. Акрамя гэтага, магчымасці параўнання змрочнага турызму і канструктывісцкай опыці вельмі прыблізныя: дыскусія вакол змрочнага турызму ў якасці сродку канцэптуалізацыі мемарыялізацыі ўсё яшчэ працягваецца, пры гэтым канструктывізм зусім не з’яўляецца завершанай мадэллю – хутчэй гэта пункт гледжання, што шмат пазычае з псіхалогіі, сацыялогіі, тэорыі практыкі, кагнітыўных навук і г.д. Нягледзячы на гэтыя канцэптуальныя абмежаванні, у даследаваннях мемарыялізацыі ўдалося вызначыць праблему асаблівай важнасці. Даследчыкамі непарпарцыйная ўвага ўдзяляецца аб’екту (эсэнцыялізм) або элітарным практыкам і дыскурсам (канструктывізм кірунку «зверху ўніз»). У абодвух выпадках роля нізавых суб’ектаў застаецца на заднім плане.

Падыход, заснаваны на дадзеных, тут не разглядаецца як замена або альтэрнатыва. Ён проста пралівае святло на досвед мемарыялізацыі там, дзе традыцыйныя метады не настолькі эфектыўныя. “Вялікія дадзеныя” не з’яўляюцца панацэяй у даследаваннях памяці або спадчыны. Усё ж такі ігнараваць лічбавыя мемарыяльныя сляды – гэта значыць свядома заплушчваць вочы на цэлую сферу сацыяльнай рэчаіснасці, якую не могуць вытлумачыць старыя тэорыі і канцэпцыі. Сістэматызацыя, канцэптуалізацыя і інтэграцыя гэтай ведаў застаецца задачай на будучыню.

LIST OF LITERATURE AND SOURCES:

1. Alexander, J. C. (2002). On the Social Construction of Moral Universals: The ‘Holocaust’ from War Crime to Trauma Drama. *European Journal of Social Theory*, 5(1). <https://doi.org/10.1177/1368431002005001001>
2. Bareither, C. (2021). Difficult heritage and digital media: ‘selfie culture’ and emotional practices at the Memorial to the Murdered Jews of Europe. *International Journal of Heritage Studies*, 27(1). <https://doi.org/10.1080/13527258.2020.1768578>
3. Boyd, D., & Crawford, K. (2012). Critical questions for big data: Provocations for a cultural, technological, and scholarly phenomenon. *Information Communication and Society*, 15(5). <https://doi.org/10.1080/1369118X.2012.678878>
4. Charlesworth, A., Stenning, A., Guzik, R., & Paszkowski, M. (2006). “Out of place” in Auschwitz? Contested development in post-war and post-socialist Oświęcim. *Ethics, Place and Environment*, 9(2). <https://doi.org/10.1080/13668790600707618>
5. Cohen, E. H. (2011). Educational dark tourism at an in populo site The Holocaust Museum in Jerusalem. *Annals of Tourism Research*, 38(1). <https://doi.org/10.1016/j.annals.2010.08.003>
6. Commane, G., & Potton, R. (2019). Instagram and Auschwitz: a critical assessment of the impact social media has on Holocaust representation. *Holocaust Studies*, 25(1-2). <https://doi.org/10.1080/17504902.2018.1472879>
7. Craig Wight, A. (2020). Visitor perceptions of European Holocaust Heritage: A social media analysis. *Tourism Management*, 81. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104142>
8. Dekel, I. (2009). Ways of looking: Observation and transformation at the Holocaust Memorial,

- Berlin. *Memory Studies*, 2(1), 71–86. <https://doi.org/10.1177/1750698008097396>
9. Ebbrecht-Hartmann, T. (2021). Commemorating from a distance: the digital transformation of Holocaust memory in times of COVID-19. *Media, Culture and Society*, 43(6). <https://doi.org/10.1177/0163443720983276>
 10. Foley, M., & Lennon, J. J. (1996). JFK and dark tourism: A fascination with assassination. *International Journal of Heritage Studies*, 2(4). <https://doi.org/10.1080/13527259608722175>
 11. Golańska, D. (2015). Affective spaces, sensuous engagements: In quest of a synaesthetic approach to “dark memorials.” *International Journal of Heritage Studies*, 21(8), 773–790. <https://doi.org/10.1080/13527258.2015.1020960>
 12. Iliev, D. (2021). Consumption, motivation and experience in dark tourism: a conceptual and critical analysis. *Tourism Geographies*, 23(5–6). <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1722215>
 13. Keil, C. (2005). Sightseeing in the mansions of the dead. *Social and Cultural Geography*, 6(4). <https://doi.org/10.1080/14649360500200197>
 14. Kotljarchuk, A. (2019). World War II Memory Politics: Jewish, Polish and Roma Minorities of Belarus. *The Journal of Belarusian Studies*, 7(1). <https://doi.org/10.30965/20526512-00701002>
 15. Light, D. (2017). Progress in dark tourism and thanatourism research: An uneasy relationship with heritage tourism. In *Tourism Management* (Vol. 61, pp. 275–301). Elsevier Ltd. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.01.011>
 16. Manca, S. (2021a). Bridging cultural studies and learning science: An investigation of social media use for Holocaust memory and education in the digital age. *Review of Education, Pedagogy, and Cultural Studies*, 43(3). <https://doi.org/10.1080/10714413.2020.1862582>
 17. Manca, S. (2021b). Digital memory in the post-witness era: How holocaust museums use social media as new memory ecologies. *Information (Switzerland)*, 12(1). <https://doi.org/10.3390/info12010031>
 18. Manca, S., Passarelli, M., & Rehm, M. (2022). Exploring tensions in Holocaust museums’ modes of commemoration and interaction on social media. *Technology in Society*, 68. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2022.101889>
 19. Marples, D. R., & Laputska, V. (2022). Maly Traścianiec in the Context of Current Narratives on the Holocaust in the Republic of Belarus. *Europe - Asia Studies*, 74(1). <https://doi.org/10.1080/09668136.2021.1954600>
 20. Martini, A., & Buda, D. M. (2020). Dark tourism and affect: framing places of death and disaster. *Current Issues in Tourism*, 23(6). <https://doi.org/10.1080/13683500.2018.1518972>
 21. Nawijn, J., & Fricke, M. C. (2015). Visitor Emotions and Behavioral Intentions: The Case of Concentration Camp Memorial Neuengamme. *International Journal of Tourism Research*, 17(3). <https://doi.org/10.1002/jtr.1977>
 22. Nawijn, J., Isaac, R. K., Gridnevskiy, K., & van Liempt, A. (2018). Holocaust concentration camp memorial sites: an exploratory study into expected emotional response. *Current Issues in Tourism*, 21(2). <https://doi.org/10.1080/13683500.2015.1058343>
 23. Oztig, L. I. (2022). Holocaust museums, Holocaust memorial culture, and individuals: a Constructivist perspective. *Journal of Modern Jewish Studies*. <https://doi.org/10.1080/14725886.2021.2011607>

-
24. Popescu, D. I., & Schult, T. (2020). Performative Holocaust commemoration in the 21st century. In *Holocaust Studies* (Vol. 26, Issue 2). <https://doi.org/10.1080/17504902.2019.1578452>
 25. Reynolds, D. (2016). Consumers or witnesses? Holocaust tourists and the problem of authenticity. *Journal of Consumer Culture*, 16(2). <https://doi.org/10.1177/1469540516635396>
 26. Richardson, J. E. (2021). Holocaust commemoration and affective practice: a rhetorical ethnography of audience applause. *Social Semiotics*, 31(5). <https://doi.org/10.1080/10350330.2020.1810542>
 27. Seaton, A. V. (1996). Guided by the dark: From thanatopsis to thanatourism. *International Journal of Heritage Studies*, 2(4). <https://doi.org/10.1080/13527259608722178>
 28. Smith, L. (2006). Uses of Heritage. In *Uses of Heritage*. <https://doi.org/10.4324/9780203602263>
 29. Smith, L., Wetherell, M., & Campbell, G. (2018). Emotion, affective practices, and the past in the present. In *Emotion, Affective Practices, and the Past in the Present*. <https://doi.org/10.4324/9781351250962>
 30. Steir-Livny, L. (2021). Traumatic past in the present: COVID-19 and Holocaust memory in Israeli media, digital media, and social media. *Media, Culture and Society*. <https://doi.org/10.1177/01634437211036997>
 31. Stone, P. R. (2006). A dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. In *Tourism* (Vol. 54, Issue 2).
 32. Sun, J., & Lv, X. (2021). Feeling dark, seeing dark: Mind-body in dark tourism. *Annals of Tourism Research*, 86. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.103087>
 33. Waligórska, M. (2018). Remembering the Holocaust on the fault lines of East and West-European memorial cultures: the new memorial complex in Traststianets, Belarus. *Holocaust Studies*, 24(3), 329–353. <https://doi.org/10.1080/17504902.2017.1411000>
 34. Wilson, H. (2019). Sobibór death camp: awareness, memorialization and re-conceptualization. *Holocaust Studies*, 25(3). <https://doi.org/10.1080/17504902.2019.1567675>
 35. Zhu, Y. (2015). Cultural effects of authenticity: Contested heritage practices in China. *International Journal of Heritage Studies*, 21(6). <https://doi.org/10.1080/13527258.2014.991935>